

УДК: 94(477. 8)“19”:323.3-058.237

© Сергій Олійник (Кам'янець-Подільський)

ГАЛИЦЬКА ІНТЕЛІГЕНЦІЯ В УМОВАХ РЕАЛІЗАЦІЇ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОГО КУРСУ РОСІЙСЬКОГО ЦАРИЗМУ ПЕРІОДУ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

У статті автор на основі джерел та аналізу історіографії, досліджує становище галицької інтелігенції в умовах реалізації зовнішньополітичного курсу російського царизму періоду Першої світової війни, її ставлення до діяльності окупаційної адміністрації.

Ключові слова: Галичина, галицька інтелігенція, Російська імперія, російська окупаційна політика, російський царизм.

С. Олійник

Галицкая интеллигенция в условиях реализации внешнеполитического курса русского царизма периода Первой мировой войны

В статье автор, на основании источников и анализа историографии, исследует положение галицкой интеллигенции в условиях реализации внешнеполитического курса русского царизма периода Первой мировой войны, ее отношение к деятельности оккупационной администрации.

Ключевые слова: галицийская интеллигенция, Галичина, Российская империя, российская оккупационная политика, русский царизм.

S. Oliynyk

Galician Intelligentsia in the Conditions of Implementating Foreign Policy of Russian Tsarism During the Period of World War I

The author of the article, on the basis of sources and analysis of historiography, examines the state of Galician intelligentsia and its attitude to occupational administration activity in the conditions of Russian tsarism foreign policy during the period of World War I.

Key words: Galician intelligentsia, Galicia, Russian occupational administration, Russian tsarism.

Російські самодержці задовго до початку Першої світової війни виношували далекоглядні плани щодо Галичини. Цей регіон залишився останньою часткою колишньої Київської Русі, яка не була включена до складу імперії Романових, а тому й не дивно, що він перебував під пильною увагою російської влади. Вступаючи в перший світовий військовий конфлікт, російський царизм планував збільшити свої території на Заході за рахунок приєднання галицького краю. Зі вступом російських військ у межі Галичини на її території було сформовано окупаційну адміністрацію на чолі з Г. Бобринським, яка одразу розпочала втілення в життя процес включення цих земель до загальноросійського життєвого простору. В об'єктив цієї політики потрапила й галицька інтелігенція. Аналіз видань радянського часу¹, публікацій зарубіжних авторів², у т. ч. і представників української діаспори³ та праці вітчизняних дослідників⁴, свідчить про намагання істориків звертати увагу на життя та діяльність галицької інтелігенції в період Першої світової війни. В коло їх інтересів потрапили політичні, соціально-економічні та культурно-освітні аспекти, пов'язані з галицькою інтелігенцією. Однак існуюча розрізненість інформації потребує, на наш погляд, певних узагальнень.

У передвоєнний період російська влада активізувала свій інтерес до Галичини. Об'єктом її уваги була й галицька інтелігенція. На особливому рахунку були прихильники москвофільства, адже вони могли посприяти в боротьбі з “мазепинством”. Однак напередодні війни їх позиції в порівнянні з попередніми століттями значно послабилися – дві третини інтелігенції були на українських позиціях⁵. Для виправлення недоліку у 1902 р. було створено Галицько-руське товариство, яке мало надавати матеріальну і моральну підтримку галицьким москвофілам⁶.

З початком війни, плануючи здійснити низку необхідних перетворень, російські урядові кола певну надію покладали на створений 11 серпня 1914 р. у Києві “Карпато-російський визвольний комітет”, що складався з галицьких москвофілів, які перебували в Росії. У разі окупації галицького краю він мав передати повноваження “Русскому народному совету” під керівництвом В. Дудикевича. Комітет опублікував відозву до “багатостраждального російського народу Галицької Русі”, у якій закликав галичан вітати прихід “православних солдатів”⁷.

Наприкінці серпня 1914 р. начальник Штабу Верховного головнокомандувача генерал М. Янушкевич звернувся до голови Ради міністрів з листом, в якому зазначав, що в умовах воєнних дій виникають ідеальні можливості для проведення практично будь-яких заходів у Галичині, які відповідають інтересам імперії, здійснення яких у мирний час відбувалося б із труднощами. Але, з другого боку, проводити їх потрібно було обережно, щоб не скомпрометувати російську владу⁸. Допомогу у цьому мала б надати москвофільськи налаштована галицька інтелігенція.

18 вересня 1914 р. з'явився циркуляр генерал-губернатора про тимчасове закриття в Галичині всіх навчальних закладів, який символізував перший крок нової влади у сфері освіти. Наступний крок полягав у з'ясуванні благонадійності вчителів, насамперед нижчих навчальних закладів, і по можливості середніх. Поряд із цим стали виявляти тих учителів, які володіли російською мовою. Відповідність

вимогам благонадійності та знання російської мови відкривала перспективи для відкриття деяких шкіл⁹.

Така політика здобула підтримку у москвофільської інтелігенції. Більш того, вони настійливо вимагали введення російської мови і російської школи та намагалися показати все це, як відображення потреби всього населення Галичини¹⁰. А їх лідер В. Дудикевич, виголосивши вірнопідданську промову новопризначеному губернатору, пропонував закрити всі школи, відкриття яких планував лише за наявності викладачів з Росії. Середні навчальні заклади мали відкритися паралельно – чоловічі і жіночі (лише російські). Вищі навчальні заклади у Львові – університет, Політехніка, Ветеринарний інститут, Лісова школа мали стати російськими. Полякам радив навчатися в університеті і Політехніці у Варшаві¹¹.

На місцях розпочалося закриття шкіл, а в їх приміщеннях часом відкривали шпитали для поранених. Вводилися обмеження на вживання української мови. Без засобів для життя опинилися сотні вчителів¹².

З вересня 1914 р. в початкових і середніх школах, які не були закриті, розпочалося вивчення російської мови¹³.

Одним із нагальних завдань в освітній сфері для російської влади на окупованих територіях стала підготовка кадрів російськомовних вчителів. Вирішення цієї проблеми покладалося на запровадження з 1915 р. короткотермінових курсів російської мови у Львові, Самборі, Станиславові і Тернополі¹⁴.

На початку січня 1915 р. розпочалася робота з підготовки перевезення зі Львова до Петрограда 150 вчителів народних шкіл і кандидатів учительських знань, відряджених Г. Бобринським для вивчення російських предметів на курсах при жіночій гімназії М. Лохвицької-Скалон.

Педагогічні курси на окупованих територіях і в Петрограді мали підготувати близько 300 кандидатів на посади вчителів. За підрахунками Д. Чіхачова, восени 1915 р. передбачалося відкрити не менше 900 шкіл. Тому в березні були розроблені плани відкриття нових курсів з підготовки додатково ще близько 600 вчителів. Реалізувати плани повною мірою не вдалося, але на початку травня 1915 р. російські педагогічні курси були відкриті у Бродах і Жовкві. Для випускників зимових двомісячних курсів з Галичини планувалися додаткові шеститижневі курси у Києві з методики викладання історії та географії.

Крім урядових курсів, аналогічні курси проводили і москвофіли. Так, “Товариство ім. М. Качковського” з 1 травня 1915 р. відкрило загальнодоступні безплатні чотиримісячні курси російської мови, історії і географії Росії¹⁵.

Окрім представники освітян, щоб якось вижити, йшли на співпрацю з окупантами. Так, зокрема, в період окупації міську управу Тернополя певний час очолював директор учительської семінарії Є. Міхалковський¹⁶.

Попри значні зусилля з боку влади, протягом 1914-1915 рр. процес відкриття російськомовних початкових шкіл зазнав краху. Щоправда, російські власті вважали його успішним.

У той же час восени 1915 р. російська влада, зважаючи на настрої населення, дозволила відкрити у Тернополі початкові школи, польську гімназію й учительську семінарію.

У вересні 1916 р., згідно з розпорядженням нового керманіча окупованих територій Ф. Трепова, було дозволено відновити роботу нижчих та середніх освітніх закладів з українською мовою навчання, фінансування яких мали забезпечувати місцеві жителі та меценати¹⁷.

Негативну реакцію викликав випадок у Львові з клопотання до генерал-губернатора в шкільній справі від українських жінок-вчительок, коли на запитання українською мовою граф, обурившись і звинувативши виступаючого в мазепинстві, “попрохали”: якщо не вміють російською, то нехай спілкуються польською¹⁸.

Варто також зазначити, що певна частина галицької інтелігенції, справедливо вбачаючи в російській армії, зокрема адміністрації, загрозу своєму існуванню, змушена була відступити з австрійською армією. Вона постійно засуджувала політику російської влади, і як противагу їй, зокрема, відкрили у Відні Курси вищої освіти для галицьких і буковинських учителів. Серед викладацького складу були: професори Б. Лепкий, М. Дубовець та ряд інших осіб. Частина вчительства навіть емігрувала до іншої держави¹⁹.

Загалом нова адміністрація аж занадто запопадливо вдавалася до виконання розпоряджень та інструкцій в освітній сфері. Особливо у цьому плані відзначилося керівництво Збаразького повіту. Чи не найбільшчим заходом з боку нової адміністрації стало для вчительства виселення з помешкань, які надавалися їм при школах, де у силу вимушених обставин залишалось чимало речей. Доходило до того, що повітові вчителі в пошуках кращої долі змушені були переїжджати на проживання до Тер-

нополя. Такий стан змусив збаразьких освітян звертатися по допомогу до тернопільського губернатора. Так, зокрема, на ім'я Чарторижського надійшло прохання про повернення полишеного майна від учительської сім'ї Пилиповських з села Скоришів, вимушеної переїхати до Тернополя. Як не дивно, але це клопотання, попри згадану вище освітню позицію російського уряду та Галицького генерал-губернатора, не залишилося поза увагою. Воно навіть було вирішено на користь прохачів²⁰.

Численні скарги-прохання з боку збаразьких учителів на перевищення повноважень місцевої адміністрації змусили Тернопільського губернатора звернутися до начальника повіту за роз'ясненнями “про причину таких розпоряджень”. У відповідях начальника Збаразького повіту вказувалося на те, що, на його розуміння, розпорядження про опечатування шкіл передбачали і виселення вчителів разом із сім'ями з пришкільних квартир. Як зазначалося у відписах, повітовий начальник зрозумів свою помилку і дав розпорядження місцевим війтам учителів не виселяти, а ті, що були виселені, як, наприклад, О. Гринкевич із Зарубинець та його колеги із Залуччя, Гнилички і Черняхівців, отримали змогу повернутися у свої помешкання²¹. Щоправда, вся ця процедура повернення у власність вчителів полишеного майна та відновлення права на житло займала тривалий час.

Безумовно, така політика російської окупаційної адміністрації викликала невдоволення й інколи приводила в розпач галицьку інтелігенцію. Так, коли окупанти захопили Тернопіль, директор української гімназії проф. Р. Цеглинський зі своїм сином студентом у відчай отруїлися²².

Фактичне закриття усіх навчальних закладів на окупованій території викликало невдоволення також у польської інтелігенції Галичини. Однак тут втрутився політичний чинник. Г. Бобринський отримав листа, в якому зазначалося, що якщо раніше місцевим жителям здавалося, що під Росією їм було б жити краще, то дії цивільної адміністрації, зокрема у сфері народної освіти, змушують від цієї думки відмовитися. Під впливом суспільної думки та загальноурядового курсу в польському питанні освітні проблеми зазнали певного корегування. Польська громада отримала можливість відкрити у Львові польські народні школи та кілька приватних²³.

Ще одним напрямком діяльності окупаційної влади, який мав відношення до галицької інтелігенції, стало, попри те, що більшість населення краю становили українці, закриття українських видань. Категорично заборонявся друк часописів українською – мовляв, мовою “казенною, австрійською, винайденням мазепинців”²⁴. Українське друковане слово та його “шкідливі впливи” нещадно поборювала окупаційна адміністрація не лише у Львові, а й на галицькій периферії. Натомість було запроваджено видання російськомовних урядових часописів, друкованих органів москвофільських організацій та окремих польських видань. На запит російського журналіста щодо реакції інтелігенції на цю дію було дано відповідь: “Росія хоче відібрати у нас те, що ми відвоювали в німців ціною тяжких жертв”²⁵.

Утисків нової влади зазнала наукова і творча інтелігенції. Так звана “інвентаризація” фактично перетворилася у звичайний грабунок галицьких музеїв, книгарень, бібліотек, наукових товариств. Так, зокрема, було демонтовано устаткування друкарні Наукового товариства ім. Т. Шевченка. Закриттю підлягали осередки товариства “Просвіта”²⁶. У “Віснику Союзу Визволення України” згадується факт про репресії щодо керівного складу Українського Педагогічного товариства у Львові, проте приміщення товариства вдалося відбити від зазіхань з боку окупантів²⁷. У цьому ж виданні згадується про матеріальні втрати інших українських педагогічних товариств²⁸. Влаштування концертів, постановка п'єс дозволялася лише з санкції адміністрації²⁹.

З початком окупації галицького краю сталися зміни і в релігійній сфері. Попри оголошення про віротерпимість розпочалися утиски уніатської та насадження православної церков. Нова влада вважала за необхідне мати єдність віри в Росії і на приєднаній території³⁰. Такі кроки нової влади, зокрема, арешт та відправлення на заслання галицького митрополита А. Шептицького, викликали справедливе обурення в представників української інтелігенції.

Ідею боротьби з унією обстоювала інша, москвофільськи налаштована, частина галицької інтелігенції³¹. Очільник галицьких москвофілів В. Дудикевич на початку вересня 1914 р. запропонував генерал-губернатору Г. Бобринському свої послуги в проведенні релігійної політики. Він звернувся за дозволом “вплинути на уніатське духовенство, щоб воно добровільно відмовилося від виконання своїх обов'язків і звільнило храми, і тоді можна буде передати їх церкви у ведення православного духовенства”³². Г. Бобринський відповів відмовою. З цього приводу він писав генералу Янушкевичу: “Хоча Дудикевич і завіряв мене, що він проведе цю справу зовсім миролюбно і без усіякого насилля, але я попрохав його зачекати хоча б один місяць”³³. Таке ставлення з боку керівництва російської окупаційної адміністрації краю щодо ініціативи галицьких москвофілів у релігійному питанні не випадко-

ве. Адже Г. Бобринському та новій адміністрації довелося у втіленні в життя переведення уніатів у православних зіткнутися зі значними труднощами та опором з боку галичан-уніатів.

Варто також зазначити, що проти такої релігійної політики виступила й польська інтелігенція. Та обставина, що уніати підлягали Ватикану, та дії проти греко-католиків сприймалися поляками як порушення їх релігійних і національних прав³⁴.

У результаті протидії галичан найбільш активні дії щодо найшвидшого возз'єднання уніатів з православ'ям були призупинені. До певної міри вдалося заспокоїти противників такої політики, значну частину яких становила інтелігенція Львова³⁵.

Загалом соціально-економічне становище галицької інтелігенції було складним. Панувала дорожнеча, відчувалася нестача палива, процвітала спекуляція³⁶. Ситуація ускладнювалася репресивними акціями щодо галицької інтелігенції з боку окупаційної адміністрації, які розпочалися ще в 1914 р. На початку 1915 р. Галичину накрила нова хвиля репресій, російськими жандармами було заарештовано та ув'язнено близько 300 осіб, серед яких переважну частину склали представники інтелігенції³⁷. До числа заарештованих потрапили такі представники галицької інтелігенції, як В. Охримович, М. Шухевич, К. Малицька, К. Паньківський, Т. Старух³⁸. Постійними були переслідування німців, хоча вони становили лише невелику частку населення. Вони тривали протягом всього часу російської окупації. У Львові відбулися арешти німецької інтелігенції³⁹. Були і переслідування нечисленної єврейської інтелігенції⁴⁰. Зазнала галицька інтелігенція і такого явища, як біженство та депортації. Загалом, попри складність статистичних обрахунків, враховуючи те, що серед складу людей цих категорій, особливо тих, кого примусово виселяли, більшу частину становила інтелігенція, в т. ч. вчительство⁴¹. Доволі влучно з приводу утисків галицької інтелігенції висловився у своїх спогадах Д. Дорошенко: “Досить було, щоб хтось із москвофілів доніс на когось, що це, мовляв, діяльний “мазепинець”, щоб людину вхопили й вивезли. Чи це був голова читальні “Просвіти”, чи директор української книгарні, чи учитель – все одно”⁴².

Невдоволення своїм становищем галицька інтелігенція проявила і в політичній опозиції діяльності російської влади на теренах краю. Мається на увазі участь у заснуванні Головної Української Ради, Січових стрільців⁴³ та діяльності Союзу Визволення України⁴⁴.

Разом з тим, варто зазначити також, що не все було так добре у взаєминах між москвофільськи налаштованою інтелігенцією і російською владою. Так, зокрема, значне невдоволення у галицької інтелігенції російської орієнтації викликала інтенсивна заміна місцевих чиновників російськими. Адже, підтримуючи перехід Галичини до складу Росії, вона розраховувала на отримання важливих адміністративних посад у краї, які виявилися практично повністю зайнятими росіянами⁴⁵.

Отже, реалізація російським царизмом зовнішньополітичного курсу в Галичині в період Першої світової війни викликала неоднозначну реакцію з боку галицької інтелігенції. Частина її, насамперед москвофільського спрямування, сприйняла діяльність російської окупаційної адміністрації, а інша – відреагувала негативно. Перша намагалася допомагати втілювати в життя процес включення регіону в російський життєвий простір, а друга – чинити опір. Існувала й ще одна група, яка прагнула в суворих умовах війни пристосуватися до життя в нових реаліях.

¹ История СССР. С древнейших времен до наших дней. В 12 т. – М.: Наука, 1968. – Т. 6. – 850 с.; Історія Української РСР: у 8 т., 10 кн. – К: Наукова думка, 1978. – Т.4. – 531 с.

² Бахтурина А. Политика Российской империи в Восточной Галиции в годы Первой мировой войны / [В. В. Шелохаев (предисл.)]; Ассоциация исследователей российского общества XX века. – М.: АИРО – XX, 2000. – 239 с.; Савченко В. Н. Восточная Галиция в 1914-1915 годах // Отечественная история. – 2002. – №5. – С. 76-89; Савченко В. Н. Восточная Галиция на историческом перепутье. 1910 – начало 1920-х годов // Регионы и границы Украины в исторической ретроспективе. Российская академия наук, Ин-т славяноведения. – М., 2005. – С. 132-189.

³ Верига В. Визвольні змагання в Україні 1914-1923 рр.: У 2 т. – Жовква: Месіонер, 1998. – Т. 1. – 524 с.; Гунчак Т. Україна: перша половина XX століття: Нарис політичної історії. – К.: Либідь, 1993. – 288 с.; Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914-1920 роки): Науково-популярне видання. – К.: Темпора, 2007. – 632 с.; Полонська-Василенко Н. Історія України. У 2 т. – Т. 2. Від середини XVII ст. до 1923 року. – К.: Либідь, 1993. – 606 с.

⁴ Баран І. В., Мазур О. Я. Нищення російськими властями української мови, школи та освіти в Галичині на початку Першої світової війни // Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. “Держава та армія” № 724. – Львів, 2012. – С. 99-107; Берест І. Р. Репресивні акції щодо населення Східної Галичини в роки Першої світової війни // Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. “Держава та армія” №584. – Львів, 2012. – С. 99-107; Брицький П. Західноукраїнські землі у роки Першої світової війни // Історична панорама: Збірник наукових статей. – Чернівці: Рута, 2004. – Випуск II. – С. 98-109; Історія Львова. У 3 т. / Редкол. Я. Ісаєвич, М. Литвин, Ф. Стеблій. – Т.2. – Львів: Центр Європи, 2007. – 559 с.; Кучера І. В. Освітньо-виховний процес у Східній Галичині в умовах російської окупаційної адміністрації (1914–1917 рр.) // Ідея опіки дітей і молоді в історико-педагогічній науці / Зб. наук. праць. – Івано-Франківськ, 2005. – С. 123-127; Лозинська І. Діяльність Тимчасового російського генерал-губернаторства в сфері освіти (серпень 1914 р. – травень 1915 р.) // Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені І. Фра-

- нка. – Дрогобич, Редакційно-видавничий відділ ДДПУ ім. Івана Франка, 2011. – Вип. 28. Історія. – С. 120-131; Лозинська І. Російське воєнне генерал-губернаторство у Галичині (1914-1915 рр.) // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. проф. І. С. Зуляка. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2010. – Вип. 1 – С.74-79; Місюра І. В. Політика російського окупаційного режиму на західноукраїнських землях у 1914–1915 рр. // Галичина: науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. – Івано-Франківськ, 2001. – №7. – С. 149-153.
- ⁵ Савченко В. Н. Восточная Галиция на историческом перепутье. 1910 – начало 1920-х годов // Регионы и границы Украины в исторической ретроспективе. Российская академия наук, Ин-т славяноведения. – М., 2005. – С. 139.
- ⁶ Галицко-русское благотворительное общество в С-Петербурге. Отчет о деятельности Галицко-русского благотворительного общества за 1911 г. – Спб., 1912. – С. 26.
- ⁷ ЦДА України у м. Києві. – Ф. 442. – Оп. 864. – Спр. 279. – Арк. 1 – 1
- ⁸ Бахтурина А. Ю. Окраины Российской империи: государственное управление и национальная политика в годы Первой мировой войны (1914-1917 рр.). – М.: “Российская политическая энциклопедия” (РОССПЭН), 2004. – С. 125.
- ⁹ Державний архів Тернопільської області. – Ф. 322. – Оп. – Спр. 1. – Арк. 71.
- ¹⁰ Бахтурина А. Политика Российской империи в Восточной Галиции в годы Первой мировой войны. – С. 92.
- ¹¹ Баран І. В., Мазур О. Я. Нищення російськими властями української мови, школи та освіти в Галичині на початку Першої світової війни. – С. 104.
- ¹² Дуда І. М. Тернопіль. 1540-1944. Історико-краєзнавча хроніка. Ч. 1. – Тернопіль: Навчальна книга-Богдан, 2010. – С. 153.
- ¹³ Бахтурина А. Ю. Политика Российской империи в Восточной Галиции в годы Первой мировой войны. – С. 94.
- ¹⁴ Державний архів Тернопільської області. – Ф. 322. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 267.
- ¹⁵ Баран І. В., Мазур О. Я. Нищення російськими властями української мови, школи та освіти в Галичині на початку Першої світової війни. – С. 104-105.
- ¹⁶ Дуда І. М. Тернопіль. 1540-1944. – С. 157.
- ¹⁷ Там само.
- ¹⁸ Вісник Союзу Визволення України. – 1915. – Ч. 7-8. – С. 20.
- ¹⁹ Діло. – 1915. – 29 травня. – С. 3.
- ²⁰ Державний архів Тернопільської області. – Ф. 370. – Оп.1. – Спр. 4. – Арк. 29.
- ²¹ Там само. – Арк. 23, 24, 31, 32.
- ²² Дуда І. М. Тернопіль. 1540-1944. – С. 153-154.
- ²³ Бахтурина А. Политика Российской империи в Восточной Галиции в годы Первой мировой войны. – С. 93.
- ²⁴ Рубльов О. С. Західноукраїнська інтелігенція у загальнонаціональних політичних та культурних процесах (1914-1939). – К.: Інститут історії України НАН України, 2004. – С. 36.
- ²⁵ Реєнт О. П. Україна в імперську добу (XIX – XX ст.). – К.: Ін-т історії України НАН України, 2003. – С. 310.
- ²⁶ Рубльов О. С. Західноукраїнська інтелігенція у загальнонаціональних політичних та культурних процесах. – С. 37.
- ²⁷ Вісник Союзу Визволення України. – 1915. – Ч. 35-36. – С. 10.
- ²⁸ Там само. – 1915. – Ч. 37-38. – С. 12.
- ²⁹ Історія Львова. – Т.2. – С. 512-513.
- ³⁰ Бахтурина А. Политика Российской империи в Восточной Галиции в годы Первой мировой войны. – С. 142.
- ³¹ Там само. – С. 165.
- ³² Бахтурина А. Ю. Воссоединение униатов с православием: политика российских властей в Восточной Галиции осенью 1914 г. / Новый исторический вестник. – 2011. – № 27. – С. 35.
- ³³ Там само.
- ³⁴ Бахтурина А. Политика Российской Империи в Восточной Галиции в годы Первой мировой войны. – С. 159.
- ³⁵ Бахтурина А. Ю. Воссоединение униатов с православием: политика российских властей в Восточной Галиции осенью 1914 г. – С. 35.
- ³⁶ Історія Львова. – Т.2. – С. 516-517.
- ³⁷ Берест І. Р. Репресивні акції щодо населення Східної Галичини в роки Першої світової війни // Вісник Національного університету “Львівська політехніка” “Держава та армія” №584. – Львів, 2012. – С. 54-55.
- ³⁸ Рубльов О. С. Західноукраїнська інтелігенція у загальнонаціональних політичних та культурних процесах. – С. 40.
- ³⁹ Історія Львова. – Т.2. – С. 511.
- ⁴⁰ Там само. С. 515.
- ⁴¹ Мазур О., Патер І. Галицька “Руїна”: соціально-економічне становище Східної Галичини (1914 – 1915 рр.) // Вісник Національного університету “Львівська політехніка” “Держава та армія” № 584. – Львів, 2007. – С. 44-52.
- ⁴² Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914-1920 роки): Науково-популярне видання. – К.: Темпора, 2007. – С. 43.
- ⁴³ Історія Львова. – Т.2. – С. 502.
- ⁴⁴ Патер І. Союз Визволення України: проблеми державності і соборності. – Львів: Ін-т укр-тва ім. І. Крип’якевича, 2000. – 367 с.
- ⁴⁵ Бахтурина А. Ю. Окраины Российской империи: государственное управление и национальная политика в годы Первой мировой войны (1914-1917 рр.). – С. 140.